

Grzegorz Lubenczuk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: 0000-0001-5028-8020

lubenczuk@umcs.pl

Dopuszczalność wykorzystywania zwierząt do celów naukowych w świetle prawa międzynarodowego i prawa Unii Europejskiej*

ABSTRAKT

Celem artykułu jest ocena regulacji Europejskiej Konwencji w sprawie ochrony zwierząt kręgowych wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych, sporządzonej w Strasburgu w dniu 18 marca 1986 r., oraz dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/63/UE z dnia 22 września 2010 r. w sprawie ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych w kontekście ich wpływu na liczbę procedur, które wyznaczają model ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych w państwach europejskich, w perspektywie ich wpływu na ograniczenie liczby procedur naukowych z wykorzystaniem zwierząt przeprowadzanych w państwach europejskich, w tym w szczególności procedur wiążących się z najwyższym poziomem doznawanych przez zwierzęta cierpień. Punktem wyjścia do tej oceny było określenie zasad determinujących dopuszczalność wykorzystania zwierząt do celów naukowych w państwach europejskich, a także wpływu, jaki określone środki wdrażane w ramach tych zasad mogą wywierać na ograniczenie liczby procedur z wykorzystaniem zwierząt. W założeniu analiza tych rozwiązań ma pozwolić na wskazanie kierunków dalszego rozwoju regulacji mających na celu ochronę zwierząt wykorzystywanych w celach naukowych.

Słowa kluczowe: zwierzęta; cele naukowe; procedury naukowe z wykorzystaniem zwierząt; dopuszczalność; konwencja strasburska; dyrektywa 2010/63/UE

WPROWADZENIE

Możliwość wykorzystywania zwierząt do celów naukowych budzi wiele wątpliwości w aspekcie etycznym, filozoficznym, biologicznym, medycznym, a nawet ekonomicznym. Sposób traktowania zwierząt, w tym w szczególności zapewnienie im ochrony humanitarnej, która nie jest motywowana względami gospodarczymi, jest uważany za jedną z miar postępu cywilizacyjnego¹. We współczesnej literaturze zwierzęta określane są mianem ofiar nauki², a art. 8 lit. a Światowej Deklaracji Praw Zwierząt, proklamowanej przez Organizację Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury w dniu 15 października 1978 r. w Paryżu, określa doświadczenia na zwierzętach, które wiążą się z cierpieniem fizycznym i psychicznym – niezależnie od tego, czy są to doświadczenia medyczne, naukowe, przemysłowe czy jakiegokolwiek inne – jako pogwałcenie praw zwierzęcia. Pomimo to liczba zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych wciąż utrzymuje się na bardzo wysokim poziomie. Zgodnie z danymi zawartymi w sprawozdaniach dotyczących wykorzystania zwierząt do celów naukowych, które Komisja Europejska okresowo przedkłada Radzie i Parlamentowi Eu-

* Publikacja została przygotowana w ramach realizacji projektu badawczego pt. „Administracyjnoprawna ochrona zwierząt” („The Administrative Law Model of Animal Protection”), objętego wnioskiem zarejestrowanym w systemie Obsługa Strumieni Finansowania administrowanym przez Ośrodek Przetwarzania Informacji pod nr 2016/23/D/HS5/01820 i przyjętego do finansowania w ramach ogłoszonego przez Narodowe Centrum Nauki konkursu SONATA 12 na podstawie decyzji Dyrektora Narodowego Centrum Nauki w Krakowie z dnia 16 maja 2017 r. (decyzja nr DEC-2016/23/D/HS5/01820, umowa nr UMO-2016/23/D/HS5/01820).

¹ Por. E. Kruk, *Polish and Estonian Regulations on Homeless (Stray) Animals*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2021, vol. 30(1), s. 145.

² R.D. Ryder, *Victims of Science: The Use of Animals in Research*, London 1975, passim.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

ropejskiemu, całkowita liczba przypadków wykorzystania zwierząt do celów badań i testów w państwach Unii Europejskiej wynosiła: 11,79 mln w 1991 r. (pierwszy w historii raport obejmujący 10 państw członkowskich)³, 12 mln w 2008 r. (pierwszy raport obejmujący 27 państw członkowskich)⁴ i 9,58 mln w 2017 r. (ostatni dostępny raport)⁵. Nie można pominąć faktu, że w tej liczbie bardzo duży odsetek stanowią przypadki wykorzystania zwierząt do procedur o wysokim natężeniu bólu, cierpienia i dystresu. Dane z ostatnich lat pokazują, że około 51% zwierząt jest wykorzystywane w procedurach określonych jako „łagodne”, około 32% w procedurach określonych jako „umiarkowane”, około 11% w procedurach określonych jako „dotkliwe”, a około 6% w procedurach „terminalnych” wykonywanych w znieczuleniu ogólnym, po zakończeniu których zwierzę nie odzyskuje przytomności⁶. Wskazane liczby pokazują skalę wykorzystania zwierząt do celów naukowych oraz skalę doznawanych przez zwierzęta cierpień, ale też obrazują znaczenie wykorzystania zwierząt we współczesnej nauce.

Nie powinno budzić wątpliwości, że utrzymująca się na bardzo wysokim poziomie liczba zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych oraz wysoki odsetek procedur wiążących się z wysokim poziomem uciążliwości dla zwierząt są wypadkową wielu czynników, w tym m.in. wciąż rosnącego tempa rozwoju naukowego czy też nastawienia środowiska naukowego. Bez wątplenia jednym z kluczowych czynników wpływających na zakres i sposób wykorzystania zwierząt do celów naukowych jest obowiązująca w tym zakresie regulacja prawna. To bowiem przepisy obowiązującego prawa w każdym przypadku wyznaczają nieprzekraczalne granice legalnego wykorzystania zwierząt do takich celów. Rodzi to pytanie, na ile skuteczny jest obecny model prawnej ochrony zwierząt w państwach europejskich, a w szczególności czy właściwie określa on granice dopuszczalności wykorzystania zwierząt do celów naukowych.

MODEL OCHRONY ZWIERZĄT WYKORZYSTYWANYCH DO CELÓW NAUKOWYCH W PAŃSTWACH EUROPEJSKICH

Regulacje określające dopuszczalność i sposoby wykorzystywania zwierząt do celów naukowych są zbliżone w dużej części państw europejskich. Sytuacja ta jest konsekwencją przyjęcia regulacji określających zasady wykorzystywania zwierząt do celów naukowych na szczeblu Rady Europy i Unii Europejskiej.

Pierwszym w Europie ponadnarodowym aktem regulującym kompleksowo zasady wykorzystywania zwierząt do celów naukowych była Europejska Konwencja w sprawie ochrony zwierząt kręgowych wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych, sporządzona w Strasburgu w dniu 18 marca 1986 r.⁷ Konwencja weszła w życie

³ Pierwsze sprawozdanie Komisji dla Rady i Parlamentu Europejskiego w sprawie statystyk dotyczących liczby zwierząt wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych, COM(94) 195 final.

⁴ Sprawozdanie Komisji dla Rady i Parlamentu. Szóste sprawozdanie statystyczne na temat liczby zwierząt wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych w państwach członkowskich Unii Europejskiej SEC(2010) 1107 COM(2010) 511 final.

⁵ Sprawozdanie Komisji dla Rady i Parlamentu. Sprawozdanie z 2019 r. dotyczące informacji statystycznych na temat wykorzystania zwierząt do celów naukowych w państwach członkowskich Unii Europejskiej w latach 2015–2019, COM(2020) 16 final.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Dz.Urz. UE L 222, 24.08.1999, s. 31–37, dalej: konwencja strasburska.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

1 stycznia 1991 r. i wciąż obowiązuje. Na podstawie decyzji Rady 1999/575/WE z dnia 23 marca 1998 r. dotyczącej zawarcia przez Wspólnotę Europejską konwencji w sprawie ochrony zwierząt kręgowych wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych⁸ konwencja została zatwierdzona przez Wspólnotę Europejską. Od chwili wejścia w życie Traktatu z Lizbony zmieniającego Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzonego w dniu 13 grudnia 2007 r.⁹, który przyznał Unii Europejskiej osobowość prawną i określił ją jako następcę prawnego Wspólnoty Europejskiej, stroną konwencji jest Unia Europejska.

W prawie wspólnotowym zasady wykorzystania zwierząt do celów naukowych zostały określone po raz pierwszy w dyrektywie Rady 86/609/EWG z dnia 24 listopada 1986 r. w sprawie zbliżenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich dotyczących ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych¹⁰. Po przystąpieniu Wspólnoty Europejskiej do konwencji strasburskiej dyrektywa 86/609/EWG została zmieniona dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2003/65/WE z dnia 22 lipca 2003 r. zmieniającą dyrektywę Rady 86/609/EWG w sprawie zbliżenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich dotyczących ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych¹¹. Zmiany miały na celu m.in. dostosowanie przepisów dyrektywy 86/609/EWG do postanowień konwencji strasburskiej. W dniu 9 listopada 2010 r. weszła w życie dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/63/UE z dnia 22 września 2010 r. w sprawie ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych¹², która zastąpiła dyrektywę 86/609/EWG.

Wskazuje się, że na gruncie konwencji strasburskiej i dyrektywy 86/609/EWG został wypracowany europejski standard doświadczeń na zwierzętach¹³. Podstawy tego standardu wyznacza sformułowana przez R.L. Burcha i W. Russella zasada 3R (*replacement, reduction, refinement*, czyli zastąpienia, zmniejszenia i udoskonalenia wykorzystywania zwierząt¹⁴), która zakłada stosowanie metod badawczych pozwalających na zastąpienie wykorzystania zwierząt do celów naukowych metodami alternatywnymi, a także na zmniejszenie całkowitej liczby zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych oraz na minimalizowanie bólu, cierpienia, dystresu lub ryzyka trwałych urazów, znacząco poprawiając ich dobrostan¹⁵.

Założenia, na których opierają się konwencja strasburska i dyrektywa 2010/63/UE odpowiadają również zasadom wykorzystywania zwierząt do celów naukowych sformułowanym już w 1835 r. przez M. Halla, który wskazywał, że:

⁸ Dz.Urz. UE L 222, 24.08.1999, s. 29–30.

⁹ Dz.U. 2009, nr 203, poz. 1569.

¹⁰ Dz.Urz. UE L 358/1, 18.12.1986, dalej: dyrektywa 86/609/EWG.

¹¹ Dz.Urz. UE L 230, 16.09.2003, s. 32–33.

¹² Dz.Urz. UE L 276, 20.10.2010, s. 33–79, dalej: dyrektywa 2010/63/UE.

¹³ Tak m.in. W. Rakoczy, *Ustawy o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 270; idem, *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz*, Wrocław 2003, s. 100; M. Micińska-Bojarek, *Europejski standard doświadczeń na zwierzętach. Aspekty humanitarno-prawne*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2012, nr 3, s. 111 i n.; M. Walczak, Z. Bonczar, *Etyczne i prawne aspekty doświadczeń na zwierzętach*, „Wiadomości Zootechniczne” 2015, nr 4, s. 151.

¹⁴ R.L. Burch, W. Russell, *The Principles of Humane Experimental Technique*, Potters Bar 1959, *passim*.

¹⁵ Szerzej na temat zasady 3R zob. A. Schollenberger, *Zasada 3R w ochronie zwierząt wykorzystywanych do badań naukowych*, „Życie Weterynaryjne” 2017, nr 92, s. 424 i n.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- nie należy przeprowadzać eksperymentu, jeśli niezbędne informacje można uzyskać w drodze obserwacji,
- eksperyment nie powinien być przeprowadzany bez jasno określonego i możliwego do uzyskania celu,
- nie należy powtarzać eksperymentów, które zostały już przeprowadzone przez innych badaczy,
- eksperymenty należy przeprowadzać tak, by powodowały jak najmniej cierpień,
- eksperyment należy przeprowadzać w warunkach, które umożliwiają odpowiednią obserwację i dokumentację wyników oraz pozwalają osiągnąć jak najbardziej klarowne wyniki, zmniejszając tym samym potrzebę powtarzania badań¹⁶.

W literaturze wskazuje się, że elementami wyznaczającymi standard wykorzystania zwierząt do celów naukowych, który został ukształtowany na gruncie konwencji strasburskiej i dyrektywy 86/609/EWG, były:

- zasada, zgodnie z którą uzasadnieniem doświadczenia może być tylko cel zasługujący na aprobatę i wyraźnie przewidziany jako dopuszczalny w przepisach konwencji strasburskiej lub dyrektywy 86/609/EWG (art. 6 ust. 1 konwencji strasburskiej oraz art. 7 ust. 2 dyrektywy 86/609/EWG),
- zasada subsydiarności, zgodnie z którą doświadczenie nie może zostać przeprowadzone, jeżeli racjonalnie i praktycznie możliwe jest wykorzystanie metody, która jest zadowalająca z naukowego punktu widzenia i nie wymaga wykorzystania zwierząt (art. 29 konwencji strasburskiej oraz art. 22 ust. 1 dyrektywy 86/609/EWG),
- ograniczenia podmiotowe obejmujące: zasadę, zgodnie z którą do doświadczeń mogą być wykorzystywane tylko zwierzęta laboratoryjne pochodzące z hodowli (art. 21 ust. 2 konwencji strasburskiej oraz art. 21 dyrektywy 86/609/EWG); zakaz wykorzystywania zwierząt dzikich (art. 7 ust. 3 dyrektywy 86/609/EWG); zakaz wykorzystywania zwierząt bezdomnych (art. 21 ust. 3 konwencji strasburskiej oraz art. 19 ust. 4 dyrektywy 86/609/EWG),
- zasada minimalizacji bólu i cierpienia przejawiająca się w nakazach wykorzystywania jak najmniejszej liczby zwierząt, wykorzystywania zwierząt o najniższym stopniu wrażliwości neurofizjologicznej, zadawania zwierzętom jak najmniej bólu i cierpienia, dokonywania doświadczeń, które w najmniejszym stopniu powodują powstawanie u zwierząt silnego niepokoju i trwałych uszkodzeń, dokonywania doświadczeń, co do których istnieje największe prawdopodobieństwo, że przyniosą zadowalające wyniki (art. 7 konwencji strasburskiej oraz art. 7 ust. 3 dyrektywy 86/609/EWG), a także w nakazie przeprowadzania doświadczeń w znieczuleniu lub przynajmniej z zastosowaniem środków przeciwbólowych (art. 8 konwencji strasburskiej oraz art. 8 dyrektywy 86/609/EWG) oraz w nakazie otoczenia opieką zwierząt, które po zakończeniu doświadczenia zostają pozostawione przy życiu, jak również uśmiercania w sposób humanitarny i tak szybko, jak to możliwe tych zwierząt, które po zakończeniu doświadczenia nie miały pozostać przy życiu (art. 11 ust. 3 konwencji strasburskiej oraz art. 7 ust. 3 dyrektywy 86/609/EWG),

¹⁶ M. Hall, *A Critical and Experimental Essay on the Circulation of the Blood: Especially as Observed in the Minute and Capillary Vessels of the Batrachia and of Fishes*, Philadelphia 1835, s. XVII–XX.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- uzależnienie możliwości przeprowadzenia doświadczeń od uzyskania zezwolenia odpowiednich organów (art. 13 konwencji strasburskiej oraz art. 7 ust. 1 dyrektywy 86/609/EWG),
- przestrzeganie szczegółowych zasad dotyczących warunków hodowli i postępowania ze zwierzętami przed, w trakcie i po zakończeniu doświadczenia (art. 5, art. 11 ust. 3 i art. 19–20 konwencji strasburskiej oraz art. 5, art. 9 ust. 2 i art. 19 dyrektywy 86/609/EWG)¹⁷.

Akceptując co do zasady wyróżnienie wskazanych elementów standardu ukształtowanego na gruncie konwencji strasburskiej i dyrektywy 86/609/EWG, należałoby uzupełnić ich katalog o zasady: ograniczenia dopuszczalności procedur z wykorzystaniem zwierząt kręgowych i postaci larwalnych zdolnych do samodzielnego życia, rozmnażania się lub odżywiania (art. 1 ust. 1 w z w. z ust. 2 konwencji strasburskiej oraz art. 1 w zw. z art. 2 lit. a dyrektywy 86/609/EWG); uznawania wyników procedur przeprowadzanych na terytorium innych państw (art. 29 konwencji strasburskiej oraz art. 22 dyrektywy 86/609/EWG); zachęcania do zastosowania alternatywnych metod (art. 23 dyrektywy 86/609/EWG).

Przepisy dyrektywy 2010/63/UE znacząco uszczegółowiły dotychczasową regulację, w pewnym zakresie modyfikując przyjęte rozwiązania, a przede wszystkim wprowadzając szereg nowych. Analiza przepisów tej dyrektywy pozwala uzupełnić katalog elementów wyznaczających standard wykorzystywania zwierząt do celów naukowych o kolejne zasady, w tym:

- ograniczenie dopuszczalności procedur z wykorzystaniem głowonogów (art. 1 ust. 1 w zw. z ust. 3 lit. b dyrektywy 2010/63/UE),
- możliwość przeprowadzania procedur zarówno na potrzeby badań stosowanych, jak i badań podstawowych (art. 5 dyrektywy 2010/63/UE),
- możliwość przeprowadzania procedur wiążących się z dotkliwym, długotrwałym i nie dającym się złagodzić bólem, cierpieniem lub dystresem tylko z wyjątkowych i naukowo uzasadnionych powodów w ramach stosowanych przez państwo członkowskie środków tymczasowych zezwalających na zastosowanie takiej procedury (art. 15 i 55 dyrektywy 2010/63/UE),
- zakaz podawania zwierzętom bez właściwego poziomu znieczulenia lub zniesienia uczucia bólu środków farmakologicznych, które uniemożliwiają lub utrudniają im okazywanie bólu (art. 14 ust. 3 dyrektywy 2010/63/UE),
- ograniczenie możliwości wykorzystania w procedurach zwierząt gatunków zagrożonych, które zostały wymienione w załączniku A do rozporządzenia Rady (WE) nr 338/97 z dnia 9 grudnia 1996 r. w sprawie ochrony gatunków dzikiej fauny i flory w drodze regulacji handlu nimi¹⁸, które nie urodziły się i nie zostały wyhodowane w niewoli lub nie zostały sztucznie rozmnożone (wynikające z art. 7 dyrektywy 2010/63/EU),
- ograniczenie możliwości wykorzystania w procedurach zwierząt z rzędu naczelnych, w tym w szczególności małą człękoksztalnych (art. 8 dyrektywy 2010/63/EU),
- wymóg, aby – poza naukowo uzasadnionymi przypadkami – zwierzęta z rzędu naczeln-

¹⁷ Por. W. Rakoczy, *Ustawy...*, s. 270 i n.; idem, *Ustawa...*, s. 100 i n.

¹⁸ Dz.Urz. L 61, 3.03.1997, s. 1–69.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

nych były wykorzystywane w procedurach tylko wtedy, gdy stanowią potomstwo zwierząt hodowanych w niewoli lub są pobierane z kolonii samowystarczalnych (art. 10 ust. 1 i 3 dyrektywy 2010/63/EU),

- możliwość wprowadzenia przez państwa członkowskie całkowitego zakazu wykorzystywania zwierząt z rzędu naczelnych w procedurach wiążących się z dotkliwym, długotrwałym i niedającym się złagodzić bólem, cierpieniem lub dystresem (art. 55 dyrektywy 2010/63/UE),
- dopuszczenie możliwości wykorzystania w procedurach zbłąkanych zwierząt gatunków domowych, gdy istnieje istotna potrzeba przeprowadzenia badań dotyczących zdrowia i dobrostanu tych zwierząt lub istnieją poważne zagrożenia dla środowiska lub zdrowia ludzi lub zwierząt i istnieje uzasadnienie naukowe potwierdzające, że cel procedury można osiągnąć wyłącznie przez wykorzystanie zwierzęcia zbłąkanego lub zdziczałego (art. 11 dyrektywy 2010/63/UE),
- obowiązek uzyskania przez wszystkich hodowców, dostawców i użytkowników zwierząt wykorzystywanych w procedurach pozwolenia lub ich zarejestrowania przez właściwy organ (art. 20 ust. 1 dyrektywy 2010/63/UE),
- uzależnienie możliwości przeprowadzenia procedury od uzyskania pozwolenia na projekt, w ramach którego procedura ma być realizowana (art. 36 dyrektywy 2010/63/UE),
- wymóg gromadzenia i przechowywania w formie odrębnych akt informacji na temat danych identyfikacyjnych, miejsca i daty urodzenia, a także informacji, czy zwierzę jest hodowane do wykorzystania w procedurach, dla każdego psa i kota, a w odniesieniu do zwierząt z rzędu naczelnych także informacji, czy jest ono potomstwem zwierząt, które były hodowane w niewoli (art. 31 dyrektywy 2010/63/UE),
- obowiązek przeprowadzania oceny retrospektywnej projektów, w ramach których były wykorzystywane zwierzęta z rzędu naczelnych oraz projektów obejmujących procedury sklasyfikowane jako „dotkliwe” oraz w przypadkach, w których obowiązek taki został nałożony w pozwoleniu na realizację projektu (art. 39 dyrektywy 2010/63/UE),
- obowiązek przedkładania do publikacji nietechnicznych streszczeń projektów (art. 43 dyrektywy 2010/63/UE).

Wskazane zasady wykorzystania zwierząt do celów naukowych w państwach europejskich są rozwijane w zharmonizowany sposób już od ponad 30 lat. Dyrektywa 2010/63/UE została zaimplementowana przez wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej¹⁹. Oprócz Unii Europejskiej konwencję strasburską ratyfikowały również Norwegia, Północna Macedonia, Serbia, Szwajcaria i Wielka Brytania, podpisały ją też Ukraina i Turcja. Oznacza to, że określone w przepisach konwencji strasburskiej i dyrektywy 2010/63/UE zasady wykorzystywania zwierząt do celów naukowych są wdrażane w dwóch trzecich europejskich państw. Pozwala to mówić o istnieniu pewnego standardu przesądzającego o dopuszczalności wykorzystywania zwierząt do celów naukowych w państwach europejskich.

¹⁹ Sprawozdanie Komisji dla Rady i Parlamentu dotyczące wdrażania dyrektywy 2010/63/UE w sprawie ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych w państwach członkowskich Unii Europejskiej, COM(2020) 15 final.

KLASYFIKACJA ŚRODKÓW SŁUŻĄCYCH OCHRONIE ZWIERZĄT WYKORZYSTYWANYCH DO CELÓW NAUKOWYCH ORAZ OCENA ICH WPLYWU NA OGRANICZENIE LICZBY PROCEDUR, W KTÓRYCH WYKORZYSTYWANE SĄ ZWIERZĘTA

Wyliczenie zasad, na których opiera się aktualny model ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych, pokazuje, że konwencja strasburska i dyrektywa 2010/63/UE posługują się szerokim katalogiem środków o zróżnicowanym charakterze i odmiennym ukierunkowaniu. Analiza konstrukcji tych środków pozwala zaproponować ich klasyfikację w ramach czterech grup, które obejmują: środki o charakterze przedmiotowym, środki związane z cechami gatunkowymi i osobniczymi zwierzęcia, ograniczenia podmiotowe oraz środki o charakterze proceduralnym. Założeniem tej klasyfikacji jest to, że środki o zbliżonym charakterze mają podobny wpływ na liczbę i sposób wykorzystania zwierząt do celów naukowych.

Środki o charakterze przedmiotowym opierają się na określeniu dopuszczalności stosowania określonych procedur naukowych i doświadczalnych, z uwzględnieniem z jednej strony wpływu, jaki mogą wywierać na dobrostan zwierzęcia, w szczególności zaś z uwagi na możliwość przysporzenia zwierzęciu bólu, cierpienia, dystresu lub możliwość spowodowania trwałego uszkodzenia, a z drugiej strony ich naukowej i praktycznej przydatności ocenianej w oparciu o cel i możliwość jego realizacji.

Istotą ograniczeń związanych z cechami gatunkowymi zwierzęcia jest wyłączenie możliwości wykorzystania do celów naukowych zwierząt określonych gatunków bądź uzależnienie możliwości ich wykorzystania od celu podejmowanych działań, spełnienia dodatkowych warunków lub zaistnienia określonych okoliczności, z uwzględnieniem przydatności zwierząt danego gatunku do realizacji określonego celu, a także determinowanej gatunkowo odporności na ból i stres²⁰. Ograniczenia związane z cechami osobniczymi sprowadzają się do wykluczenia możliwości wykorzystania danego zwierzęcia z uwagi na jego indywidualne cechy, które mogą przekładać się na reakcje zwierzęcia i jego organizmu na kolejne bodźce i tym samym wpływać na uzyskiwane wyniki badań. Do takich cech może należeć w szczególności pochodzenie zwierzęcia, które jest kluczowe dla określenia jego cech genetycznych, biologicznych i behawioralnych, a także stan zdrowia zwierzęcia czy też fakt uprzedniego wykorzystania w procedurach naukowych.

Ograniczenia podmiotowe to wymogi odnoszące się do jednostek wykorzystujących zwierzęta do celów naukowych. Wymogi te mogą dotyczyć w szczególności zatrudnienia odpowiedniego personelu, a także dysponowania odpowiednim wyposażeniem oraz warunkami utrzymywania zwierząt i prowadzenia badań.

²⁰ W literaturze środki, których podstawą wprowadzenia są cechy gatunkowe lub osobnicze zwierzęcia, określane są mianem ograniczeń przedmiotowych (tak m.in. W. Rakoczy, *Ustawa...*, s. 101–102; M. Micińska-Bojarek, *op. cit.*, s. 120), jednak mając na względzie charakter i naukowe uzasadnienie stosowania tych środków, a w części także z uwagi na uznanie trafności koncepcji dereifikacji zwierząt, która wyklucza traktowanie zwierząt jako rzeczy, używanie takiego określenia nie wydaje się trafne. Dlatego należy zaproponować posługiwanie się określeniem ograniczeń związanych z cechami gatunkowymi lub cechami osobniczymi zwierzęcia. Natomiast określenie „ograniczenia podmiotowe” można stosować do środków odnoszących się do przedmiotu badań naukowych z wykorzystaniem zwierząt.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Ograniczenia o charakterze proceduralnym polegają na uzależnieniu możliwości wykorzystania zwierzęcia do celów naukowych od dopełnienia określonych obowiązków o charakterze administracyjnym. W szczególności mogą one polegać na zgłoszeniu zamiaru podjęcia określonych czynności odpowiednim władzom lub uzyskaniu decyzji administracyjnej o określonej treści.

Analiza konstrukcji poszczególnych środków służących ochronie zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych prowadzi do wniosku, że są one ukierunkowane na osiągnięcie dwóch podstawowych celów, którymi są: ograniczenie liczby przeprowadzanych procedur oraz minimalizowanie bólu, cierpienia i dystresu zwierząt wykorzystywanych w procedurach. Wydaje się, że podstawowe znaczenie dla osiągnięcia tych celów mają środki sklasyfikowane w ramach zaproponowanego podziału jako środki o charakterze przedmiotowym. Ich stosowanie skutkuje wyłączeniem możliwości wykonywania procedur w sytuacji, gdy ich zakładane rezultaty zostały już osiągnięte lub mogą być osiągnięte metodami niepowodującymi bólu, cierpienia i dystresu, a także gdy poziom bólu, cierpienia i dystresu wykorzystywanych w nich zwierząt jest nieuzasadniony w kontekście znaczenia naukowego lub przydatności zakładanych rezultatów procedury. W efekcie stosowanie tych środków bezpośrednio wpływa zarówno na zmniejszenie liczby przeprowadzanych procedur w ogóle, jak i na ograniczenie liczby procedur najbardziej uciążliwych dla zwierząt.

Środki odnoszące się do cech gatunkowych i osobniczych oraz środki o charakterze podmiotowym również mogą przyczyniać się do osiągnięcia wskazanych celów, jednak tylko w sposób pośredni poprzez poprawę efektywności procedur, rozumianej jako zwiększanie przewidywalności ich wyników, oraz zapewnienie takiego przebiegu procedur, który pozwala na ograniczenie cierpień doznawanych przez zwierzęta. Środki proceduralne należy traktować jako drugorzędne i służebne w stosunku do innych, a ich rola w zmniejszeniu liczby zabiegów oraz minimalizacji bólu, cierpienia i dystresu u zwierząt wykorzystywanych w procedurach sprowadza się do zapewnienia sprawnego stosowania innych środków.

Mając na względzie powyższe oraz przedstawiony katalog zasad, które do systemu ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych wdrażają przepisy dyrektywy 2010/63/UE, należy zauważyć, że przyjmując tę dyrektywę, prawodawca unijny położył nacisk przede wszystkim na rozwój środków odnoszących się do cech gatunkowych i osobniczych zwierząt wykorzystywanych w procedurach, czego wyrazem jest objęcie regulacją dyrektywy głowonogów, a także wprowadzenie ograniczeń w zakresie wykorzystania w procedurach zwierząt gatunków zagrożonych oraz zwierząt z rzędu naczelnych, w tym w szczególności małych człecokształtnych. Jak już wskazano, środki takie przy odpowiednim ukształtowaniu mogą wpływać na ograniczenie liczby zwierząt wykorzystywanych w procedurach m.in. poprzez zwiększenie pewności uzyskiwanych wyników, przy czym rozwiązania przyjęte w dyrektywie 2010/63/UE koncentrują się nie na zmniejszeniu liczby przeprowadzanych procedur, lecz jedynie na ochronie zwierząt określonych gatunków. Nie negując w żaden sposób potrzeby ochrony tych zwierząt i wprowadzonych w tym zakresie rozwiązań, należy podkreślić, że rozwiązania zaproponowane w tym zakresie w przepisach dyrektywy 2010/63/UE w żaden sposób nie owocują zmniejszeniem cierpienia zwierząt wykorzystywanych w celach naukowych, przenoszą tylko to cierpienie na zwierzęta innych gatunków. W tym zakresie należy wskazać na brak uzasadnienia dla wprowadzania *a priori* ograniczeń w zakresie wyko-

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

rzystania do celów naukowych zwierząt określonych gatunków czy też zwierząt o określonych cechach osobniczych. Nie można bowiem z góry przesądzić o przyszłej konieczności poddania takich zwierząt procedurom. Pewnym potwierdzeniem tego jest fakt, że o ile przepisy dyrektywy 86/609/EWG przewidywały całkowity zakaz wykorzystywania w procedurach zwierząt zblakanych, o tyle art. 11 ust. 2 dyrektywy 2010/63/UE, dostrzegając potrzebę przeprowadzenia badań dotyczących zdrowia i dobrostanu tych zwierząt oraz możliwą przydatność wykorzystania tych zwierząt w procedurach w przypadku zaistnienia poważnego zagrożenia dla środowiska lub zdrowia ludzi lub zwierząt, takie wykorzystanie dopuszcza.

Mając na względzie powyższe, za zdecydowanie bardziej właściwe należy oceniać rozwiązania, które prowadzą do ściślejszego powiązania możliwości przeprowadzenia procedury z oceną praktycznej i naukowej przydatności efektów tej procedury oraz z gatunkową czy też osobniczą odpornością na ból, cierpienie, dystres lub uszkodzenia.

W tej perspektywie należy zwrócić uwagę na fakt, że art. 5 lit. a dyrektywy 2010/63/UE poszerzył przedmiotową dopuszczalność wykorzystywania zwierząt w celach naukowych, wprowadzając możliwość ich wykorzystania w procedurach przeprowadzanych na potrzeby badań podstawowych. Co oczywiste, zmiana taka może prowadzić do zwiększenia liczby procedur, w których wykorzystywane są zwierzęta, jednak z punktu widzenia całości kształtu regulacji dotyczącej zasad wykorzystywania zwierząt w celach naukowych rozwiązanie to należy w pełni zaakceptować. Trafnie bowiem wskazuje się, że chociaż badania te nie są nastawione bezpośrednio na osiągnięcie żadnego ważnego celu praktycznego, to często przynoszą rezultaty znacznie przyspieszające postęp w wielu dziedzinach nauki²¹ i są niezbędne do osiągnięcia postępu praktycznego, mając tak samo fundamentalne znaczenie jak odkrycia praktyczne²².

PODSUMOWANIE

Chociaż w debacie naukowej coraz częściej stawia się pytanie o możliwość całkowitej rezygnacji z eksploatacji zwierząt w celach naukowych²³, to wydaje się, że w przewidywalnej perspektywie czasowej rozwiązanie takie nie będzie możliwe. Jak się bowiem wskazuje, bardzo prawdopodobnym skutkiem wyeliminowania badań z użyciem zwierząt byłoby narażenie w przyszłości wielu istot żyjących (zarówno zwierząt, jak i ludzi) na ciężkie do oszacowania niedogodności i cierpienia²⁴. Trzeba zatem zgodzić się z zapatrywaniem, że w obecnym stanie możliwe jest jedynie zabieganie o stopniowe przesuwanie granic wszelkich możliwych kompromisów legislacyjnych w kierunku minimalizacji obecności procedur z wykorzystaniem zwierząt, minimalizacji cierpienia zwierząt biorących w nich udział, jak również doskonalenia metod nadzoru nad ich przeprowadzaniem²⁵. Postulat ten powinien być wyznacznikiem kie-

²¹ Por. Ł. Smaga, *Ochrona humanitarna zwierząt*, Białystok 2010, s. 170.

²² W. Paton, *Człowiek i mysz*, Warszawa 1997, s. 115.

²³ Por. m.in. R. Węgrzynowicz, M. Romańska, *Ochrona zwierząt w świetle prawa i norm etycznych*, [w:] *Prawna ochrona zwierząt*, red. M. Mozgawa, Lublin 2002, s. 89.

²⁴ M. Ścibor, *Korzyści i negatywne skutki przeprowadzania doświadczeń na zwierzętach*, <https://docplayer.pl/6249800-Korzysci-i-negatywne-skutki-przeprowadzania-doswiadczen-na-zwierzetach.html> [dostęp: 10.05.2021].

²⁵ Tak m.in. Ł. Żukowski, *Etyczne i prawne aspekty dopuszczalności przeprowadzania doświadczeń na zwierzętach*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2017, nr 108, s. 155.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

runku dalszego rozwoju europejskiego systemu ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych. Aby postulat ten mógł być zrealizowany, konieczny jest dobór odpowiednich środków.

Wspólne podstawy metodologiczne, a także jednolitość, trwałość i powszechność stosowania zasad ukształtowanych w przepisach konwencji strasburskiej i dyrektywy 2010/63/UE pozwalają mówić o istnieniu modelu ochrony zwierząt w państwach europejskich, który w założeniu ma pozwolić na ograniczenie liczby procedur, w których wykorzystywane są zwierzęta. Dane statystyczne wskazują jednak, że pomimo systematycznego wdrażania europejskich regulacji służących ochronie zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych liczba procedur z wykorzystaniem zwierząt nie ulega istotnemu zmniejszeniu, podobnie odsetek wśród tych procedur takich, które są kwalifikowane jako najbardziej uciążliwe. Ten fakt powinien sugerować, że rozwiązania stosowane w ramach wskazanego modelu nie są wystarczająco skuteczne. Przyczyną tego może być fakt, że w wielu przypadkach opierają się one na pewnych z góry przyjętych założeniach, które dotyczą zarówno zasadności przeprowadzania procedur w określonych celach, jak i przydatności wykorzystania w tych procedurach zwierząt o określonych cechach gatunkowych lub osobniczych. O tym, że założenia takie mogą być błędne, może świadczyć fakt, że po wielu latach obowiązywania w niezmiennym kształcie dyrektywy 86/609/EWG dopiero przepisy dyrektywy 2010/69/UE dopuściły wykorzystanie zwierząt na potrzeby badań podstawowych, czy też fakt, że przepisy te istotnie złagodziły zakaz wykorzystywania w procedurach zwierząt zbłąkanych i dziczykałych, który na gruncie dyrektywy 86/609/EWG miał w zasadzie bezwzględny charakter.

Niezależnie od wątpliwości dotyczących trafności poszczególnych rozwiązań uwagę zwraca swoista zachowawczość regulacji dotyczących ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych. Z treści składających się na tę regulację przepisów można wyczytać zarówno chęć zapewnienia możliwie najszerszej ochrony zwierzętom, lub przynajmniej ich wybranym gatunkom, jak i obawę przed wprowadzeniem rozwiązań, które zahamowałyby dalszy rozwój naukowy. Przepisy te z jednej strony określają szeroki, liczący kilkadziesiąt pozycji katalog zasad warunkujących dopuszczalność wykorzystywania zwierząt w procedurach, a z drugiej niemal od każdej wprowadzają mniej lub dalej idące wyjątki, co ostatecznie przekłada się na osłabienie całego systemu.

Jako alternatywę dla dotychczasowego kierunku rozwoju regulacji mających na celu ochronę zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych można zaproponować rezygnację z dalszego rozwijania różnego rodzaju kazuistycznych ograniczeń o charakterze przedmiotowym, a w szczególności ograniczeń odnoszących się do cech gatunkowych i osobniczych zwierząt, oraz oparcie systemu na podstawowej regule, zgodnie z którą każde zwierzę może być wykorzystane w procedurze pod warunkiem, że jest to uzasadnione z uwagi na cel procedury i że procedura nie będzie powodowała cierpienia zwierzęcia niewspółmiernego, tj. niezającego usprawiedliwienia w możliwych praktycznych lub naukowych korzyściach mogących wynikać z tej procedury, przy uwzględnieniu możliwości osiągnięcia tych samych korzyści w ramach metod niewymagających wykorzystania żywych zwierząt. Warto byłoby również stworzyć silne instytucjonalne i proceduralne ramy dla postępowania, w ramach którego taka ocena mogłaby być dokonywana.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Wprowadzenie takich zmian mieściłoby się ramach modelu ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych kształtowanego przez przepisy konwencji strasburskiej i dyrektywy 2010/63/UE, opartego na zasadzie 3R oraz na wytycznych metodologicznych zaproponowanych przez M. Halla, wymagałoby to jednak daleko idącej przebudowy regulacji zawartej w obu aktach. W ramach obecnej regulacji możliwe jest natomiast podejmowanie na szczeblu krajowym działań prowadzących do wzmocnienia systemu uznawania wyników procedur przeprowadzanych z wykorzystaniem zwierząt, a także środków pozwalających na dalsze podnoszenie standardów opieki i postępowania ze zwierzętami przed, w trakcie i po zakończeniu procedury.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Burch R.L., Russell W., *The Principles of Humane Experimental Technique*, Potters Bar 1959.
- Hall M., *A Critical and Experimental Essay on the Circulation of the Blood: Especially as Observed in the Minute and Capillary Vessels of the Batrachia and of Fishes*, Philadelphia 1835.
- Kruk E., *Polish and Estonian Regulations on Homeless (Stray) Animals*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2021, vol. 30(1), DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/sil.2021.30.1.145-166>.
- Micińska-Bojarek M., *Europejski standard doświadczeń na zwierzętach. Aspekty humanitarno-prawne*, „Przeгляд Prawa Ochrony Środowiska” 2012, nr 3, DOI: <https://doi.org/10.12775/PPOS.2012.016>.
- Paton W., *Człowiek i mysz*, Warszawa 1997.
- Rakoczy W., *Ustawa o ochronie zwierząt. Komentarz*, Wrocław 2003.
- Rakoczy W., *Ustawy o ochronie zwierząt. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Ryder R.D., *Victims of Science: The Use of Animals in Research*, London 1975.
- Schollenberger A., *Zasada 3R w ochronie zwierząt wykorzystywanych do badań naukowych*, „Życie Weterynaryjne” 2017, nr 92.
- Smaga Ł., *Ochrona humanitarna zwierząt*, Białystok 2010.
- Walczak M., Bonczar Z., *Etyczne i prawne aspekty doświadczeń na zwierzętach*, „Wiadomości Zootechniczne” 2015, nr 4.
- Węgrzynowicz R., Romańska M., *Ochrona zwierząt w świetle prawa i norm etycznych*, [w:] *Prawna ochrona zwierząt*, red. M. Mozgawa, Lublin 2002.
- Żukowski Ł., *Etyczne i prawne aspekty dopuszczalności przeprowadzania doświadczeń na zwierzętach*, „Przeгляд Prawa i Administracji” 2017, nr 108, DOI: <https://doi.org/10.19195/0137-1134.108.11>.

NETOGRAFIA

- Ścibor M., *Korzyści i negatywne skutki przeprowadzania doświadczeń na zwierzętach*, <https://docplayer.pl/6249800-Korzysci-i-negatywne-skutki-przeprowadzania-doswiadczen-na-zwierzetach.html> [dostęp: 10.05.2021].

AKTY PRAWNE

- Decyzja Rady 1999/575/WE z dnia 23 marca 1998 r. dotycząca zawarcia przez Wspólnotę Europejskiej konwencji w sprawie ochrony zwierząt kręgowych wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych (Dz.Urz. UE L 222, 24.08.1999, s. 29–30).
- Dyrektywa Rady 86/609/EWG z dnia 24 listopada 1986 r. w sprawie zbliżenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich dotyczących ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych (Dz.Urz. UE L 358/1, 18.12.1986).
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2003/65/WE z dnia 22 lipca 2003 r. zmieniająca dyrektywę Rady 86/609/EWG w sprawie zbliżenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich dotyczących ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych (Dz.Urz. UE L 230, 16.09.2003, s. 32–33).

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/63/UE z dnia 22 września 2010 r. w sprawie ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych (Dz.Urz. UE L 276, 20.10.2010, s. 33–79).

Europejska konwencja w sprawie ochrony zwierząt kręgowych wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych, sporządzona w Strasburgu w dniu 18 marca 1986 r. (Dz.Urz. UE L 222, 24.08.1999, s. 31–37).

Rozporządzenie Rady (WE) nr 338/97 z dnia 9 grudnia 1996 r. w sprawie ochrony gatunków dzikiej fauny i flory w drodze regulacji handlu nimi (Dz.Urz. L 61, 3.03.1997, s. 1–69).

Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz.U. 2009, nr 203, poz. 1569).

SPRAWOZDANIA

Pierwsze sprawozdanie Komisji dla Rady i Parlamentu Europejskiego w sprawie statystyk dotyczących liczby zwierząt wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych, COM(94) 195 final.

Sprawozdanie Komisji dla Rady i Parlamentu. Szóste sprawozdanie statystyczne na temat liczby zwierząt wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych w państwach członkowskich Unii Europejskiej SEC(2010) 1107 COM(2010) 511 final.

Sprawozdanie Komisji dla Rady i Parlamentu. Sprawozdanie z 2019 r. dotyczące informacji statystycznych na temat wykorzystania zwierząt do celów naukowych w państwach członkowskich Unii Europejskiej w latach 2015–2019, COM(2020) 16 final.

Sprawozdanie Komisji dla Rady i Parlamentu dotyczące wdrażania dyrektywy 2010/63/UE w sprawie ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów naukowych w państwach członkowskich Unii Europejskiej, COM(2020) 15 final.